

СТОРИНКИ ІСТОРІЇ

УДК 323.285(94)

В. Г. Андрієнко, здобувач

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

СВІТОВИЙ ТЕРОРИЗМ: ВІХИ ІСТОРІЇ

Розглянуто основні етапи історії тероризму від прадавнього до сучасного. Зроблено спробу знайти першоджерело цього явища шляхом порівняння результатів історичних досліджень різних авторів, у різних культурах та правових системах світу. Згадано, проаналізовано приклади деяких з найбільш резонансних терористичних актів світової історії. Охарактеризовано основні види тероризму, наймогутніші терористичні угруповання світу.

Ключові слова: тероризм, терористичне угруповання, терористичний акт, національно-визвольний рух.

Вивчення проблем сучасного тероризму, з'ясування його змісту та основних ознак вимагає від дослідників звернення до історії зародження та виникнення цього явища. Сьогодні існує багато точок зору відносно того, коли ж виник тероризм як спосіб зведення політичних та інших рахунків, залякування чи нав'язування своєї волі. Одні вважають, що особливого розповсюдження він отримав у другій половині ХХ століття [3, 109], француз Е. Давід стверджує, що одразу после закінчення другої Світової війни тероризм у його сучасному вигляді тільки виник [3, 110]. Інші вважають, що виник тероризм як явище в епоху наполеонівських війн (кінець XVIII ст.) [3, 107]. Треті запевнюють, що це сталося ще в І ст. до н. е. (епоха зілотів—“ревнителів”), коли знаний Марк Юній Брут єдиним виходом для реставрації республіки вважав вбивство Цезаря [3, 90]. Напевно, все ж таки вже ніколи не вдасться дати однозначну та вичерпну відповідь на це запитання, настільки суперечливі дані про це існують у різних історичних джерелах, які в більшості своїй заслуговують на довіру та повагу. Але проаналізувати різні точки зору на проблему тероризму автор наважується.

За деякими джерелами, на Близькому Сході, в Індії та Китаї тероризм існував ще за стародавніх часів. Наприклад, на території сучасного Курдистану в XI ст., в період хрестових походів арабського середньовіччя, виник орден професійних вбивць — *асасинів-ісмаїлітів*. Ще в І ст. до н. е. в Палестині діяли *зілоти* (“ревнителі”), можна згадати й про *китайські таємні товариства*, а також про ісламських *хариджитів* (VII ст.) та *низаритів*, які стали наступниками ісмаїлітів.

Ісмаїлітів (асасинів) вважають справжніми, первісними винахідниками терору. Навіть саме слово “вбивця” в багатьох європейських мовах (в тому числі в англійській) виникає від слова “асасин”. Це й не дивно, адже асасини-бійці (так звані *фідаї*, тобто “ті, що жертвують собою”) могли скоїти які завгодно звірства під впливом гашишу чи гіпнозу. Базувалося це об'єднання в Сирії, а існувало до 1256 р., коли змушено було поступитись силі монгольського хана Хулагу [13, 130].

Інші джерела відносять час виникнення тероризму до епохи варварс-

тва, коли завойовники чужих земель не визнавали різниці між озброєними ворогами (так званими комбатантами, від англ. combatant — той, що бере участь у військових операціях) та мирним населенням. Подібна “практика” продовжувалась й в епохи давнини та середньовіччя. Потім були так звані “малі (внутрішньодержавні)” війни. Тенденція до нанесення несподіваних ударів у найбільш слабкі місця супротивника (в основному, традиційно, — по жінках та дітях) міцніла: терористи почали діяти тактично бездоганно.

Одним з перших терористичних угруповань вважається секта *сика-ріїв (“кинджалників”)*, яка діяла в 66 — 73 рр. н. е. з метою визволення Стародавньої Іудеї від володарства Римської імперії. Спеціалісти стверджують, що сучасна Ірландська Республіканська Армія з 60-х рр. діє за аналогічною методикою [10, 50]. Однак, за іншими даними, першу терористичну організацію з чітким механізмом функціонування в 1879 р. створили “народовольці”, про яких мова буде нижче [14, 70].

Найрадикальнішою формою ісламу, що породила зі своєї “пастви” немало терористів, є ваххабізм, який виник в XVIII ст. за ініціативою Мухамеда ібн Абдель Ваххаба. Вже тоді були передумови для хвилювання з боку цивільованого Заходу, адже ваххабізм став першою державною релігією новоствореного Саудівського королівства [6, 25].

Датою першого теракту в Російській імперії вважається 4 квітня 1866 р., коли “народник” (член підгрупи “Ад” згаданої вище терористичної організації “*Народна воля*”) Д. В. Каракозов намагався застрелити імператора Олександра II, але йому завадили реалізувати свій злочинний умисел.

Вже в 1878 р. був зроблений замах на градоначальника Петербурга (виконавицю — В. Засуліч — за певних причин потім виправдав суд присяжних під головуванням А. Коні). Тоді ж був убитий місцевий шеф жандармерії [2, 88].

Але першим “справжнім” терористичним актом мав стати вибух залізничної колії під Олександрівськом (сьогодні — Запоріжжя) у 1879 р., яким знову планували усунути Олександра II, але у ватажка терористів (А. І. Желябова) щось не вийшло з батареями, підведеними до міни.

Надалі “епопея” з ліквідацією Олександра II стає цікавішою. Вже наступного дня після вказаної події на царя скоїли третій **замах, який вважається першим в історії закінченим терактом**. Цього разу залізничний потяг з царем “народники” планували підірвати під Москвою, це їм вдалося, але жертва залишилась при цьому живою, бо завдяки щасливому випадку Олександр їхав в іншому потязі. В 1880 р. С. М. Халтурін замахується на російського імператора, заклавши під його їдальню динаміт, але цар знову опинився в іншому місці при вибуху. Та, нарешті, 1 березня 1881 р. сьомий замах на багатостраждального Олександра II виявився вдалим: вибух завершив титанічні зусилля “народників” щодо повалення імператора з престолу, в якому вирішальну роль зіграла С. Л. Перовська — між іншим, правнучка останнього українського гетьмана, К. Розумовського [14, 70]. В результаті терористи досягли своєї мети: олександрівський проект перетворення Російської імперії в конституційну державу так й залишився нерезалізованим.

До речі, засновниками “Народної волі” були П. Я. Шевирьов та О. І. Ульянов. Рівно за шість років після того, як з сьомої спроби ними все ж таки був вбитий імператор Олександр II, тобто 1 березня 1887 р., “народники” провели свою останню операцію — “Друге 1-е березня”, метою якої була ліквідація Олександра III. Операція закінчилась гучним провалом, а ця дата вважається останнім днем існування цієї терористичної організації [11, 1319].

Терактами також вважаються невдалий замах на прем’єр-міністра Росії П. А. Століпіна в 1906 р. (вибух дачі) та його вбивство за п’ять років (хоча останнє, за думкою В. П. Ємельянова, не можна віднести до акту тероризму, адже воно було скоєне без небезпеки для оточуючих) [3, 31].

У XIX ст. французькі ліві радикали (анархісти) створили так званий “ексцитативний” (збуджуючий) тероризм, метою якого було отримати підтримку народу та підняти його на боротьбу з владою. Однак у ті заколотні часи тероризм був недостатньо ефективним внаслідок відсутності інформаційних потужностей, за допомогою яких терористи могли б донести до широких народних мас своєї гасла [13, 136]. В наш час цей різновид тероризму більш широко відомий та поширений.

Найстаріше на цей момент, на думку деяких учених, суто терористичне угруповання — (Тимчасова) Ірландська Республіканська Армія (ІРА) — виникла в 1905 (за іншими джерелами — в 1914) р. [13, 133]. Спочатку її представники виступали за незалежність Ірландії, пізніше вони “переорієнтувались” на вимоги щодо приєднання північної провінції Ольстер до складу Ірландської Республіки. Існує думка, згідно з якою ця терористична група концентрує в собі ознаки національного, релігійного та державного тероризму. За деякими даними, в якості безпосереднього виконавця в ІРА використовують жінку. В тісному контакті з ІРА діє ще більш радикальна терористична організація — “Національна армія визволення Ірландії”. Про розмах діяльності ІРА свідчить хоча б той факт, що антитерористичне законодавство Великої Британії розвивалося саме у відповідь на чергові “новації” у виконанні “республіканців” [12, 75].

28 червня 1914 р. в Сараєво серб Гаврила Принцип, член терористичної організації “Чорна рука”, вбиває австрійського ерцгерцога Франца-Фердинанда з дружиною. Врешті-решт це відіграло свою вирішальну роль у початку першої Світової війни.

Історичні дослідження показали, що до першої Світової війни терористичними актами грішили ліві радикали (хоча куклуксклановці стояли на “правих” позиціях), між світовими війнами — ультраправі. Все це спостерігалось в Європі. В другій же половині XX ст. епіцентр світового тероризму став переміщатися до Азії та на Близький Схід, де діяли так звані “борці за незалежність”. Поширення тероризму спеціалістами пояснювалося, серед інших причин, великими темпами урбанізації населення; це стало особливо міцним підґрунтям для розвитку латиноамериканського тероризму.

Дослідження показали: існують усі підстави вважати, що до вбивства короля Югославії Олександра та міністра закордонних справ Франції Барту через третіх осіб в 1934 р. мають відношення перші особи нацистської Німеччини, адже загиблі були внесені до секретного “чорного списку” небажаних, що зберігався в архіві Головного управління імперської безпеки третього Рейху [13, 133]. І це посередньо підтверджується наступними даними. Як відомо, справжня сутність деяких так званих “національно-визвольних рухів” в усій своїй жорстокості проявилась в ході другої Світової війни. Наприклад, члени “Хорватського революційного братства”, прямо причетні до вищезгаданих подій 1934 р., в цей період активно співпрацювали з німцями [8, 83].

Після першої Світової війни особливого значення набув демонстративний ефект тероризму. В цей час на перший план вийшли його етнічні мотиви, на відміну від, головним чином, класових мотивів їхніх попередників — російських народовольців та есерів. Метою російських терористів було залякування класу, що перебував при владі [7, 38], зараз же “в моді” провокаційний тероризм. Взяти хоча б повітряну атаку на Нью-Йорк та Вашингтон 11 вересня 2001 р., ініційовану “Аль-Каїдою” (“Базою”, “Основою”) чи кимось іншим, очевидно, щоб викликати досить прогнозовану відповідну реакцію США та їх союзників (якою й стала операція США в Афганістані “Непорушна свобода”, а також наступна військова кампанія проти режиму Саддама Хуссейна в Іраку), що, в свою чергу, суттєво загострить (й вже загострило) й без того небезхмарні відносини між двома світовими цивілізаціями — арабською та “іншою”.

1959 р. характеризується виникненням терористичної організації, яка разом з ІРА до цього часу вважається найнебезпечнішим терористичним утворенням, — іспанська ЕТА (“Крайна басків і свобода”). Утворилась вона в результаті від’єднання від Баскської націоналістичної партії (1950 р. заснування). Цікаво, що доки активісти ЕТА боролися з фашистським режимом Франка (до його смерті в 1975 р.) за автономію своєї землі, вони мали досить істотну підтримку в Європі. Однак потім, отримавши бажане, вони захотіли більшого (повної незалежності), чим й підпали під всесвітнє несприйняття.

1967 — 1969 рр. характерні початком підвищення рівня насилля з боку терористів. Практично одночасно в Перу, Уругваї, Бразилії, Аргентині, Німеччині, Італії, Бельгії, Японії, Сирії, Палестині та інших країнах активізують свою злочинну діяльність екстремістські терористичні організації. В 1967 р. виникає *Народний фронт визволення Палестини*, за отримання автономії на французькій Корсиці починає боротьбу “Асоціація корсиканських революціонерів” (з 1975 р. — “патріотів”), а рік до того за незалежність Бретані рішуче виступає “Фронт визволення Бретані — Бретонська національна армія” [8, 82]. З 1969 р. в Японії “поза конкуренцією” стає місцева “Фракція Червоної Армії”, в Ірландії активізується ІРА. До 1972 р. в Уругваї беззупинно діяв *Рух за національне визволення* (“*Рух Тупамарос*”). В 1971 р. в Ірландії різко погіршується обстановка, тому що проти бійців ІРА починають працювати члени іншого терористичного угруповання — протестантської *Асоціації оборони Ольстера (UDA)*. В 70–80х рр. Італія страждала від терористичної діяльності мафії і так званих “Червоних бригад” (діяли в 1970 — 1983 рр.), головним “здобутком” яких є вбивство Альдо Моро в 1978 р. Також в 70-х рр. “славу” собі здобував **найнебезпечніший терорист ХХ ст. — венесуелець Ілліч Рамірес Санчес (Карлос чи Шакал)**, який займався своїм “ремеслом” виключно за гроші, тобто був найманцем. З 1995 р. він відбуває довічне ув’язнення у Франції. І це тільки найбільш значні події вказаного періоду, який найповніше характеризується висловом француза Ж. — К. Шеснея: як він влучно підмітив, з 60-х рр. “тероризм перетворився в одну з найактивніших гілок міжнародної політики” [8, 84].

15 листопада 1976 р. виникла чергова терористична організація — “Фронт національного визволення Квебека”, яка до цього часу бореться за відокремлення цієї канадської провінції в самостійну державу. На щастя, вона не відрізняється особливо радикальними способами “переконання”, можливо, тому що вже отримала суттєве розширення автономних привілеїв Квебека.

Цікаво, що в поширенні терористичних рухів в 60 — 80-х рр. певну роль зіграли держави соціалістичного блоку (головним чином, звичайно, СРСР), що щедро фінансували антиамериканські терористичні групи всього світу. Окрім того, тільки після падіння “залізної завіси” стало відомо, що після закінчення другої Світової війни деякі країни під “головуванням” США та СРСР посилено розробляли біологічну зброю. Після 1972 р., коли більше ніж 100 державами було підписано угоду про заборону цього виду озброєння (Конвенція про заборону біологічної та токсинної зброї, яка стала першою в ланцюгу міжнародних угод про відмову від зброї масового ураження), ці дослідження (в основному, на базі бактерій сибірської виразки) велись уже під грифом “Цілком таємно”. Зараз є непідтверджена інформація про те, що деякі терористичні групи самостійно проводять напрацювання та випробування біозброї; до них у 1995 р. приєдналися 17 держав (в 1989 р. їх було тільки 10). Окрім того, існує інформація про те, що в 50 — 60-х рр. СРСР і США також розробляли засоби масового розповсюдження легеневої форми чуми, а з 1980 р. в Радянському Союзі реалізовувалась програма щодо масового виробництва збуджувача віспи та створювалися програми його бойового застосування за допомогою міжконтинентальних балістичних ракет [1, 7].

Новий вид тероризму — екотероризм — виник у 1980 р. Члени подібних

терористичних груп чинили теракти під гаслами типу “В ім’я спасіння навколишнього середовища — флори й фауни”. Він поширився, в основному, в США [9, 7].

23 жовтня 1983 р. у Бейруті (Ліван) відбулася історична подія, що призвела до довгого та кровопролитного протистояння Америки з арабами, кінця якому, на жаль, не видно й досі. В цей день був скоєний **перший “відкритий” теракт арабів проти громадян США**: камікадзе підірвав свою завантажену вибухівкою вантажівку, прорвавшись на ній на територію дислокації американських морських піхотинців [6, 26].

У середині 80-х міць терористичних організацій досягла такого рівня, що вони стали дозволяти собі підписувати офіційні договори про сумісну діяльність, як це було, згідно з агентурними відомостями, між французькими та німецькими злочинцями в 1985 р. [5, 38]. В кінці десятиріччя число терактів почало зменшуватися (вперше з кінця 60-х), але падіння соціалізму дало новий поштовх до розвитку “правого” тероризму. Швидко розповсюджувався *економічний (кримінальний) тероризм* (у стандартному вигляді виражався в наявності “активного” “даха” у господарюючих суб’єктів), особливо “популярний” в Росії.

Анонімні теракти стали з’являтися в середині 90-х. Характерні вони тим, що після їх здійснення, всупереч попереднім терористичним актам, ніхто не бере за них на себе відповідальності й ні до кого не висуває жодних вимог [13, 146].

Весь світ бачив жахливі кадри, що неупереджено зафіксували результати повітряної атаки на Нью-Йорк та Вашингтон 11 вересня 2001 р. Але цікаво, що ідею використати літаки в якості тарана було висунуто зовсім не головними діючими особами згаданої драми. За непідтвердженою інформацією, подібні дії планував вжити А. Гітлер відносно Англії та Америки. А з найсвіжіших прикладів варто згадати наступний. У 1994 р. терористи з ісламського *GIA* захопили в Алжирі літак та сіли в Марселі для дозаправки паливом, з наміром летіти далі, у Париж. Завдяки щасливому збігу обставин вдалося уникнути найстрашнішого: спецслужби підозріло поставилися до того, що ісламісти вимагали втричі більше палива (27 тон), ніж це реально було необхідно, щоб пролетіти по маршруту Марсель — Париж. Щоб попередити найгірше, був відданий наказ штурмувати літак, після успішного виконання якого від звільнених узнали, що поспішали вони не дарма, адже в планах терористів значилося підірвати літак з паливом, що залишиться в баках, над Парижем чи, в залежності від ситуації, протаранити ним Ейфелеву вежу [13, 155].

На початку 1995 р. в Монреалі (Канада) було проведено конференцію про проблеми боротьби з *кібертероризмом*. В ході обговорювання цього питання делегати прийшли до висновку, що **першим випадком здійснення акту кібертероризму слід вважати вибух у центрі міжнародної торгівлі (Нью-Йорк, США) в 1993 р.** Своє рішення вони аргументували тим, що в результаті завданих цим вибухом руйнувань тисячі фірм певний час були позбавлені можливості користуватися своїми комп’ютерами, що ще в день теракту завдало їм збитків на загальну суму 700 млн. дол. [4, 116]. Але **реально несанкціоноване втручання в нормальну комп’ютерну діяльність уперше було офіційно зафіксоване ще в 1973 р.**, коли один amator підключився до комп’ютерної мережі Пентагону (Міністерства оборони США) ARPANET. Великого резонансу (слухання справи відбувалось в одному з комітетів Конгресу США) набула діяльність так званого “Клубу-414” — групи мілуокських підлітків, яка більше 60 разів через TELENET відвідувала більш ніж серйозні секретні сайти різних американських державних структур (в тому числі й комп’ютер ядерного центру США в Лос-Аламосі) [3, 122].

Таким чином, протягом століть тероризм удосконалювався технічно, ідеологічно та тактично, набував все нових й нових рис, але сутність цього явища залишилась незмінною: шляхом здійснення жахливих за своєю жорстокістю та нелюдністю

терористичних актів звернути на себе увагу якомога більшої кількості людей світу, посягти в їхніх душах страх за своє благополуччя, переслідуючи тим самим свої цілі, які в більшості випадків не афішуються. Багато людей поспішили назвати 11. 09. 2001 р. переломною датою в світовій історії, що стала початком “ери терору”. Не беручись судити про обґрунтованість таких заяв, можна стверджувати одне: **сучасна ситуація в світі не дає підстав для оптимізму, навпаки, вона дає підстави передбачувати зародження нового витку в розвитку світового тероризму, наслідки якого можуть виявитися вже дуже швидко.**

Література

1. *Биологическое оружие: угрожает ли нам опасность? // Пробудитесь! — 22. 09. 2002. — С. 5 — 10.*
2. Будницкий О. В. *История терроризма в России: в документах, биографиях, исследованиях.* — Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. — 508 с.
3. Емельянов В. П. *Терроризм как явление и как состав преступления.* — Х.: Право, 1999. — 272 с.
4. Ліпкан В. А. *Тероризм і національна безпека України.* — К.: Знання, 2000. — 184 с.
5. Ляхов Е. Г. *Терроризм и межгосударственные отношения.* — М.: Международные отношения, 1991. — 212 с.
6. Мартинов А. Ю. *Виклик з боку терористів // Політика і час.* — 2001. — № 10. — С. 25 — 28.
7. Мирский Г. И. *Дракон встаёт на дыбы // Мировая экономика и международные отношения.* — 2002. — № 3. — С. 37 — 44.
8. Моджорян Л. А. *Терроризм и национально-освободительные движения // Государство и право.* — 1998. — № 3. — С. 80 — 84.
9. *Новый облик терроризма // Пробудитесь! — 22. 05. 2001. — С. 6 — 11.*
10. Рыбаков В. К *вопросу о терроризме, или Две стороны одной медали // Мировая экономика и международные отношения.* — 2002. — № 3. — С. 49 — 52.
11. *Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров.* — М.: Советская энциклопедия, 1985. — 1600 с.
12. Токаревський Г. В. *Під маскою “борців за свободу” // Політика і час.* — 2002. — № 5. — С. 70 — 76.
13. *Хроника Апокалипсиса // GEO.* — 2002. — № 9. — С. 129 — 160.
14. Яцько А. Ю. *Тероризм як форма політичної боротьби // Політика і час.* — 2002. — № 1, 2. — С. 70 — 72.

В. Г. Андриенко

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

МИРОВОЙ ТЕРРОРИЗМ: ВЕХИ ИСТОРИИ

РЕЗЮМЕ

Очевидно, следует продолжать изучение, анализ первопричин терроризма: и в историческом плане, и под современным углом зрения; как локальные террористические акты, так и комплексно. Ведь есть все основания предвидеть зарождение нового витка развития мирового терроризма.

Ключевые слова: терроризм, террористическая организация, террористический акт, национально-освободительное движение.